УДК 81`37
DOI https://doi.org/10.26661/2414-1135-2026-103-19

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

СЕМАНТИКО-АСОЦІАТИВНА СТРУКТУРА КОНЦЕПТУ КРИЗА В МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ УКРАЇНЦІВ

Решетник О. А.
здобувач ступеня доктора філософії поза аспірантурою
кафедри германської філології
Київський національний лінгвістичний університет
вул. Велика Васильківська, 73, Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-2696-4823
olga.reshetnyk@knlu.edu.ua

Ключові слова: *компонентний аналіз, вільний асоціативний експеримент, мовна картина світу українців, когнітивна семантика, криза.*

Антропоцентричнй принцип сучасної когнітивно-орієнтованої лінгвістики розглядає мову не лише як систему знаків, а як засіб репрезентації людського досвіду, знань і способів концептуалізації дійсності. У цьому контексті особливого значення набуває дослідження концептів, які відображають суспільно значущі явища. Одним із таких концептів є КРИЗА. Актуальність його вивчення пояснюється новими викликами, пов'язаними із масштабними соціальними трансформаціями, економічною нестабільністю в умовах повномасштабної російсько-української війни. Ці події суттєво вплинули на зміни у мовній картині світу українців.

У статті представлено результати реконструкції семантико-асоціативної структури концепту КРИЗА в українській мовній картині світу шляхом аналізу лексикографічних джерел та реакцій респондентів-учасників психолінгвістичного експерименту на стимул криза. За допомогою методики компонентного аналізу встановлено архісему, інтегральні, диференційні, градуальні та потенційні семи, що формують семантичну структуру імені концепту. Зіставлення словникової та психосемантичної моделей засвідчило збереження спільного семантичного ядра за одночасної трансформації його змістового наповнення. Якщо словникова модель відображає кризу переважно як брак ресурсів і дестабілізації системи, то психосемантична модель відображає її як особистісно пережиту критичну ситуацію, в якій домінують емоційно-психологічні, соціокультурні та адаптаційні смисли.

Установлено, що сучасна мовна свідомість українців розширює традиційну семантичну структуру концепту КРИЗА завдяки актуалізації компонентів, пов'язаних із переживанням війни, невизначеності, особистісного вибору, адаптації та розвитку.

THE SEMANTIC-ASSOCIATIVE STRUCTURE OF THE CRISIS CONCEPT IN THE LINGUISTIC WORLDVIEW OF UKRAINIANS

Reshetnyk O. A.
Postgraduate Student at the Department of Germanic Philology
Kyiv National Linguistic University
Velyka Vasylkivska str., 73, Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-2696-4823
olga.reshetnyk@knlu.edu.ua

Key words: *component analysis, free association experiment, Ukrainians' linguistic worldview, cognitive semantics, crisis.*

The anthropocentric principle of contemporary cognition-oriented linguistics views language not merely as a system of signs, but as a means of representing human experience, knowledge and ways of conceptualising reality. In this context, the study of concepts that reflect socially significant phenomena takes on particular importance. One such concept is CRISIS. The relevance of studying it stems from new challenges associated with large-scale social transformations and economic instability amidst a full-scale Russian-Ukrainian war. These events have significantly influenced changes in Ukrainians' linguistic worldview.

This article presents the results of a reconstruction of the semantic-associative structure of the concept CRISIS in the Ukrainian linguistic worldview through an analysis of lexicographical sources and the responses of participants in a psycholinguistic experiment to the stimulus crisis. Using the component analysis methodology, the archisem, as well as the integral, differential, gradational and potential semes that form the semantic structure of the concept's name, were identified. A comparison of the lexical and psychosemantic models revealed the preservation of a common semantic core alongside a transformation of its semantic content. Whilst the lexical model represents a crisis primarily as a lack of resources and the destabilisation of a system, the psychosemantic model depicts it as a personally experienced critical situation in which emotional-psychological, sociocultural and adaptive meanings predominate.

It has been established that the contemporary linguistic consciousness of Ukrainians expands the traditional semantic structure of the concept of CRISIS through the activation of components associated with the experience of war, uncertainty, personal choice, adaptation and development.

Постановка проблеми. Антропоцентричний принцип сучасної когнітивно-орієнтованої лінгвістики, згідно з яким наукові об'єкти почали вивчати, перш за все, за їх важливістю для людини, став, по суті, реакцією всієї гуманітарної сфери знання на попередні лінгвістичні парадигми, у різних школах яких розроблялися спеціальні методи для таксономії / класифікації й інтерпретації мовних явищ.

Результатом численних напрацювань лінгвістів у рамках обраного підходу став конекціонізм (D. Chalmers, M. Christiansen, M. Davies, J. Elman та ін.) – новий напрям для аналізу процесів обробки інформації людиною. У зв'язку з таким формулюванням наукової проблеми актуальним питанням є вивчення семантичної інформації концептів як структур колективної та індивідуальної свідомості носіїв мови. Перший тип інформації, закодований насамперед у назві концепту, як правило, реконструюють на основі даних лексикографічного аналізу, у той час як інформація індивіда про концепт може бути отримана експериментальним шляхом. Кожен із типів інформації співвідноситься з різними типами значень: лексичним значенням, представленим переважно у тлумачних словниках, та асоціативним значенням, отриманим експериментальним шляхом як відображення соціокультурної реальності у свідомості людини.

Оскільки концепт виступає «інформаційною базою» уявлень носіїв мови про певний фрагмент дійсності, то опис семантики його вербалізаторів та ментального осмислення носіями мови необхідно здійснювати на основі **семантико-когнітивного методу та процедури вільного асоціативного експерименту.** Зіставлення словникової та асоціативної моделей дає змогу простежити не лише структуру концепту, а й закономірності його трансформації під впливом сучасного соціального

досвіду. Такий підхід дозволяє встановити, які компоненти семантичної структури залишаються стабільними, а які змінюються залежно від історичних, соціально-економічних і суспільно-політичних факторів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним підґрунтям дослідження стали праці з когнітивної і фреймової семантики (С. Жаботинська, А. Загнітко, V. Evans, P. Johnson-Laird, Ch. Fillmore, G. Lakoff, M. Minsky, I. Wegner та ін), психолінгвістики і психосемантики (Л. Засєкіна, С. Засєкін; Дж. Келлі, Дж. Міллер, Ч. Осгуд). Представники цього напряму (E. Rosch, R. Jackendoff) розглядають концепти як когнітивні структури, що забезпечують категоризацію та інтерпретацію людського досвіду. Якщо говорити про структуру концепту, то її, як правило, починають розглядати крізь призму його назви, бо вона є не суто етикеткою, а складним конструктом, який розкриває ціннісний смисл для культури, генерує семантично близькі поняття – синоніми, а також індивідуальні уявлення носіїв мови про концепт. Виходячи з такого тлумачення структури концепту, дослідники розробили методичний алгоритм для її вивчення, процедури якого включають як інструментарій класичної семантики – структурний метод з його методикою компонентного аналізу (М. Кочерган), так і експериментальні практики психолінгвістики (О. Загородня, Т. Недашківська, Д. Терехова, J. Deese, J. Kelly). Оперування наявними підходами дозволяє верифікувати семантичні характеристики концептів і зіставити мовне вираження колективних (лексикографічна діагностика) та індивідуальних (асоціативне моделювання когнітивної структури) уявлень носіїв різних мов про певні аспекти дійсності.

Комплексні дослідження, спрямовані на зіставлення лексикографічної та психосемантичної моделей концепту-конструкта КРИЗА, на відміну від досліджень лексико-семантичного поля кризи (Н. Засанська) та кризи в різних типах дискурсу (З. Антоненко; Д. Мельничук; Н. Олійник та ін.) є на часі і, відповідно, визначають наукову новизну запропонованого дослідження.

Мета статті – здійснити реконструкцію семантико-асоціативної структури концепту КРИЗА в мовній картині світу українців шляхом комплексного аналізу даних лексикографічних джерел і результатів вільного асоціативного експерименту.

Для досягнення мети передбачено виконання таких завдань:

– проаналізувати лексикографічну репрезентацію концепту КРИЗА;

– реконструювати його семну структуру засобами компонентного аналізу;

– дослідити психосемантичну репрезентацію концепту КРИЗА в мовній свідомості українців;

– зіставити лексикографічну та психосемантичну моделі концепту КРИЗА.

Об'єктом дослідження є концепт КРИЗА в українській мовній картині світу.

Предметом дослідження є семантична та асоціативна структура концепту КРИЗА, сконструйована на основі лексикографічних даних і асоціативних реакцій носіїв української мови.

Виклад основного матеріалу дослідження. Оскільки феномен кризи перебуває у фокусі уваги міждисциплінарних студій, то важливим завданням є вивчення динаміки його концептуальної структури. Вивчення фрагментів концептуальних картин світу носіїв мови, які пов'язані зі стресогенними, кризовими явищами і, що не менш важливо, відображають уявлення про мовно-поведінкові шляхи і способи адаптації до кризи, є перспективним напрямом міждисциплінарних студій. Необхідність дослідження семантико-асоціативної структури кризи підсилюється сучасним фактором, пов'язаним із масштабною російською агресією проти України, що значно вплинулв як на світосприйняття та концептуалізацію поняття кризи, так і на формування адаптивних моделей поведінки українців.

Для реалізації поставленої мети використано комплекс методів дослідження, які доповнюють один одного: дефініційний аналіз застосовано для встановлення структури словникових значень лексеми криза; компонентний аналіз дав змогу реконструювати семну структуру концепту КРИЗА та визначити архісему, інтегральні, диференційні, градуальні та потенційні семи; вільний асоціативний експеримент проведено для виявлення особливостей психосемантичної репрезентації концепту в мовній свідомості українців; метод семантичного групування забезпечив систематизацію асоціативних реакцій, а зіставний аналіз дозволив встановити спільні та відмінні семантичні і концептуальні ознаки лексикографічної й асоціативної моделей цього ментального утворення.

Перший етап дослідження передбачав **лексикографічну репрезентацію концепту КРИЗА** (проведення дефініційного аналізу, визначення кількісно-якісних показників синонімічного ряду лексем до слова *криза*, що включає дослідження збігів між значеннями синонімів та значеннями імені концепту, та виконання компонентного аналізу), оскільки саме словникові дефініції фіксують системно закріплене мовне знання, сформоване внаслідок тривалого досвіду мовної спільноти. На відміну від асоціативного експерименту, який відображає актуальний стан мовної свідомості, словник репрезентує нормативне значення мовної одиниці.

Матеріалом лексикографічного дослідження стали дефініції лексеми *криза*, представлені в українських тлумачних словниках, а також її синонімічні зв'язки, зафіксовані у словниках синонімів (21 синонім: *банкрутство, брак, відсутність, голод, дефіцит, загострення, злам, крах, невистачка, недостатність, недостача, недохват, нестаток, нестача, нехватка, перелам, поворотний пункт, розлад, розрух, скрута, сутуж*).

Вивчення словникових дефініцій лексеми *криза* в 4-х тлумачних словниках української мови *(Словнику Української мови в 11 томах за редакцією І.К. Білодіда (1970–1980), Словнику української мови у 20 томах за редакцією В.М. Русанівського, Великому тлумачному словнику сучасної української мови за ред. В.Т. Бусела, Тлумачному словнику української мови за ред. В.С. Калашника)* (тут і далі зазначені лексикографічні джерела використовуватимуться під відповідними номерами: словник № 1, словник № 2, словник № 3, словник № 4), а також у 3-х словниках синонімів *(Словнику синонімів української мови за редакцією (А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюк, С.І. Головащук та ін.), Практичному словнику синонімів української мови за С. Караванським, електронному ресурсі «Цифрове лексикографічне надбання» (словники № 5, № 6 і № 7, відповідно)* свідчить про таку сформованість лексеми *криза* у колективній свідомості українців у чотирьох лексико-семантичних варіантах (далі – ЛСВ).

Перший ЛСВ відображає кризу як різку зміну попереднього стану, загострення становища, переломний момент розвитку (злам), що визначатиме подальший напрям розвитку певного процесу чи явища («1. Різка зміна (погіршення (словник № 2)) звичайного стану речей (словники № 1, 2, 3); (різкий (словник № 4)) злам, загострення становища» (словники № 1, 2, 3, 4).

Другий – пов'язаний із порушенням функціонування економічної або соціальної системи і характеризується скороченням виробництва, фінансовою нестабільністю, банкрутством, безробіттям та іншими проявами системної дестабілізації («В економічному контексті: погіршення, загострення суперечностей економіки країни, (словники № 1, № 2, № 3), розлад економічного життя (періодичне перевиробництво товарів (словники № 1, № 3)), який супроводжується скороченням виробництва, масовим безробіттям, зубожінням населення, банкрутством фірм, розладом кредитних і грошових відносин тощо»).

Третій – репрезентує медичне значення лексеми, де під кризою розуміють переломний етап перебігу захворювання, після якого можливе як поліпшення, так і погіршення стану хворого (В медичному контексті: «переломний момент під час хвороби, після якого стан хворого відразу (різко) поліпшується або погіршується (словники № 1, 2, 3); швидка зміна температури і перелом у перебігові хвороби (словник № 4) / раптове зниження або підвищення температури» (словники № 1, 3).

У четвертому – криза представлена як гостра нестача певних ресурсів у різних сферах життєдіяльності: соціально-економічній, суспільно-політичний, особистісній тощо («Гостра нестача чого-небудь» (словники № 1, 2, 3, 4) (паливна, екологічна, економічна, фінансова, політична, парламентська, урядова, демографічна, ідейна, душевна тощо).

Зіставний аналіз словникових дефініцій засвідчив високий ступінь їх семантичної узгодженості із тенденцією до статичного розуміння відповідного концепту-конструкта. У тлумачних словниках української мови від 1980 до 2010 року встановлено, що якісних змін у дефініціях не виявлено, визначення мають відносно тотожний перелік значень у 4-х тлумачних словниках, дефініції ґрунтуються на спільному смисловому ядрі, що відображає кризу як стан різкої **зміни** або **порушення нормального функціонування певної системи**.

Словникові джерела репрезентують кризу як складне багатовимірне явище, семантичне ядро якого утворюють **ознаки зміни**, переломного етапу, порушення стабільності, нестачі ресурсів та дестабілізації функціонування систем.

Другий етап дослідження пов'язаний із реконструкцією семної структури проаналізованих значень і ЛСВ відповідно до ієрархічної моделі, запропонованої М. П. Кочерганом, що дозволяє виокремити семантичні компоненти різного ступеня узагальнення.

Спільною для всіх словникових значень є **архісема ЗМІНА СТАНУ**. Саме вона інтегрує всі ЛСВ незалежно від сфери їх функціонування та формує концептуальне ядро досліджуваного концепту.

Архісема реалізується через три **інтегральні** семи.

Інтегральна сема 1: 'нестача ресурсів' (матеріальних та нематеріальних). Компонент 'нестача' репрезентований найбільшою кількістю взаємопов'язаних синонімів *(брак, відсутність, голод, дефіцит, невистачка, недостача, недохват, нестаток, нестача, нехватка, скрута, сутуж)* і є одним із безпосередніх значень лексеми *криза* – «гостра нестача чого-небудь». Висока частотність цього компонента у словникових дефініціях свідчить про його системоутворювальну роль у мовній репрезентації поняття криза. Саме навколо цієї інтегральної семи формується найбільша кількість словникових синонімів, що свідчить про її високу продуктивність у мовній системі. **Дифе-**

ренційні семи включають такі: 1) ‘мала кількість порівняно з потребами, відсутність належної кількості’ *(брак, дефіцит, недостача, нехватка)*; 2) ‘важкі обставини’ *(бідність, голод, нестаток, нужда, скрута)*; 3) ‘за сферами життєдіяльності’: *паливна, екологічна, економічна, фінансова, політична, парламентська, урядова, демографічна, ідейна, душевна* тощо. Виокремлені також **градуальні семи**: 1) ‘відсутність (крайнє вираження нестачі)’; 2) ‘гостра нестача’.

Інтегральна сема 2: ‘переломний етап розвитку’. Ця сема репрезентує кризу як момент переходу від одного стану системи до іншого, відображає порушення попереднього стану та характеризує її динамічний характер («поворотний пункт», «переломний момент під час хвороби, після якого стан хворого відразу поліпшується або погіршується»). Серед **диференційних** сем виділяємо: 1) ‘переломний момент під час хвороби’ (мед.); 2) ‘порушення попереднього стану / поворотний пункт розвитку’. **Градуальні семи**: 1) ‘різка зміна’, 2) ‘різкий злам’, 3) ‘загострення’, 4) ‘крутий поворот у розвитку’. Градуальні семи особливо увиразнюють інтенсивність кризових змін і є характерною ознакою майже всіх словникових дефініцій. Припускаємо **потенційну (ймовірнісну) сему**: ‘позитивна зміна після переломного моменту’. Зокрема в дефініції медичного характеру криза визначається як «переломний момент під час хвороби, після якого стан хворого може різко поліпшитися», тобто потенційна сема має місце як ‘завершення кризового процесу з перспективою позитивного виходу з переломного етапу розвитку’. Саме це термінологічне значення актуалізує зв’язок із семантичними ознаками ‘вихід із кризи’, ‘завершення кризи і початок розвитку’ іншого концепту УСПІХ, демонструючи перехресні зв’язки з концептом КРИЗА.

Інтегральна сема 3: ‘дестабілізація системи’, де криза виражає порушення функціонування пев-

Таблиця 1

Семна структура лексикографічної моделі концепту-конструкта КРИЗА

Рівень	**Семний компонент**	**Реалізація**
Архісема	**ЗМІНА СТАНУ**	**об’єднує всі ЛСВ**
Інтегральна сема 1	**Нестача ресурсів**	
Диференційні семи	1) мала кількість порівняно з потребами, відсутність належної кількості	*брак, дефіцит, недостача, нехватка*
	2) важкі обставини	*бідність, голод, нестаток, нужда, скрута, сутуж, труднощі, важкі обставини*
	3) за сферами життєдіяльності	*паливна, екологічна, економічна, фінансова, політична, парламентська, урядова, демографічна, ідейна, душевна криза*
Градуальні семи	1) крайнє вираження нестачі (відсутність); 2) гостра нестача.	*відсутність, гостра нестача*
Інтегральна сема 2	**Переломний етап розвитку**	
Диференційні семи	1) переломний момент під час хвороби (мед.)	*переломний момент*
	2) порушення попереднього стану / поворотний пункт розвитку	*складний, загострений стан, поворотний пункт*
Градуальні семи	1) різка зміна, 2) різкий злам, 3) загострення, 4) крутий поворот у розвитку	*різка зміна, різкий злам, загострення, крутий поворот*
Потенційна (ймовірнісна) сема	позитивна зміна після переломного моменту	*переломний момент під час хвороби, після якого стан хворого може різко поліпшитися*
Інтегральна сема 3	**Дестабілізація системи**	
Диференційні семи	1) розлад / крах економічного життя	*банктутство, розорення, фінансова неспроможність, невдача, катастрофа*
	2) ворожнеча, незгода / розлад суспільного життя	*нелад, розбрат, чвари, заколот, бунт людей, обурених, невдоволених чим-небудь, переполох*
	3) порушення душевної рівноваги	*розлад, розрух, тривога, замішання*
Градуальні семи	цілковитий провал	банкрутство, крах, цілковитий провал чогось

ної системи («різке погіршення економіки країни: скорочення виробництва, розлад кредитних і грошових відносин, банкрутство фірм, масове безробіття і зубожіння населення»). **Диференційні** семи включають такі: 1) ‘розлад / крах економічного життя’ (*банктутство, розорення, фінансова неспроможність*); 2) ‘ворожнеча’, ‘незгода’ / ‘розлад суспільного життя’ (*нелад, розбрат, чвари*); 3) ‘порушення душевної рівноваги’ (*розлад, тривога*). **Градуальна** сема в економічному контексті може бути визначена як ‘повний фінансовий крах (банкрутство)’ або ‘цілковитий провал чогось у ширшому контексті’.

Проведений компонентний аналіз показав, що словникова модель концепту КРИЗА має ієрархічну організацію, у центрі якої перебуває архісема ЗМІНА СТАНУ. Вона конкретизується через три взаємопов’язані інтегральні семи, які відображають різні аспекти концептуалізації кризи: нестачу ресурсів, порушення попереднього стану та як наслідок – переломний етап розвитку або дестабілізацію системи. Наявність широкого спектру диференційних сем забезпечує конкретизацію окремих аспектів кожної інтегральної семи, тоді як градуальні й потенційні семи уточнюють інтенсивність або можливий напрям подальшого розвитку кризової ситуації, вочевидь і позитивний напрям подолання кризи та вихід з неї і поступовий прогрес та УСПІХ (трансформація термінологічного значення кризи у сфері медицини).

Друга стадія дослідження – реконструкція асоціативної структури концепту КРИЗА в сучасній мовній свідомості українців.

Ця методика передбачала проведення вільного асоціативного експерименту, який дає змогу реконструювати індивідуальні смисли, сформовані під впливом особистого досвіду, соціокультурного середовища та історичного контексту на відміну від лексикографічних даних, які відображають системно закріплене знання носіїв мови.

Матеріалом аналізу стали асоціативні реакції українських респондентів на стимул КРИЗА, отримані під час онлайн-анкетування на платформі Google Forms. Вибірка становила 80 респондентів-українців чоловічої і жіночої статі, віком від 24 і більше 50 років (16 респондентів – від 24 до 30 років, 25 респондентів – від 31 до 39 років, 15 респондентів – від 40 до 49 і 24 респондента віком більше 50 років), студенти з різних закладів вищої освіти України, а також фахівці з різних сфер діяльності (не лише гуманітарної сфери). За результатами анкетування отримано 156 реакцій на стимул КРИЗА.

Асоціати були згруповані за спільними семантичними ознаками, які відображають сучасне психосемантичне наповнення стимулу КРИЗА в мовній свідомості українців та охоплюють когнітивні, психоемоційні, соціально-економічні та екзистенційні компоненти:

1. **ЛСГ Емоційно-психологічний стан** (частка від загальної кількості – 25 %) є найпродуктивнішою і включає реакції, які описують кризу через внутрішні переживання: *страх (4), сум (3), ступор (2), стрес (2), депресія, тривога, слабкість, невпевненість, безвихідь, паніка, пустота, шок, відчай, зневіра.* У свідомості українців криза концептуалізується не лише як зовнішня подія, а переважно як складний психоемоційний процес.

2. **ЛСГ Економічна нестабільність, матеріальні труднощі** (орієнтовна кількість реакцій – 27, частка від загальної кількості – 16%) – є другою за продуктивністю. Респонденти пов’язують кризу із фінансовими втратами та нестачею ресурсів. Приклади асоціатів: *фінансова (4), занепад (4), гроші (3), економіка (2), бідність (2), безгрошів’я, нестача грошей, курс долара, ціни, дефолт, затримка зарплат, нерухомість, скрутність, демографічна, політична*. Економічний компонент є одним із центральних в асоціативний структурі концепту, набуває індивідуалізованого характеру і пов’язується з повсякденним життям людини.

3. **ЛСГ Т**руднощі, невизначеність, перешкода (частка від загальної кількості – 15%). Значна кількість реакцій описує кризу через труднощі та втрату стабільності: *загострення, труднощі, складнощі, обмеженість, глухий кут, невідомість, перешкода, капець, важкість, негаразди, крах, проблеми, відсутність плану вирішення проблеми, наростання проблем, невідомість, нестабільність, хаос.* Тут криза осмислюється як переломний етап, що порушує звичний перебіг життя.

4. **ЛСГ зміна, трансформація, переломний момент** (частка від загальної кількості – 15 %). Поряд із переважно негативною оцінкою простежується продуктивна група, у якій **криза інтерпретується як можливість розвитку**. Приклади асоціатів: *можливості (4), розвиток (2),* ***зростання*** *(2), зміна (2), оновлення, трансформація, переродження, переосмислення, переломний момент, виклик,* ***підняття вверх і врешті успіх****.* Ця група демонструє наявність у мовній свідомості українців **резилентного способу** осмислення кризових явищ у руслі профіцитарного підходу.

5. **ЛСГ подолання (копінг-стратегії)** (частка від загальної кількості – 11 %). Приклади асоціатів: *боротьба (2), долати всі труднощі, не здаватися, рішення, вихід, пристосування, активність, зібраність, переосмислення.* У даних реакціях присутній поведінковий аспект концепту, де криза виступає стимулом до мобілізації ресурсів.

6. **ЛСГ війна, суспільно-політичні потрясіння** (частка від загальної кількості – 11 %). Приклади асоціатів: *війна (7)* – є найчастотнішим

окремим асоціатом, *корупція, політичні чвари, політична, демографічна, руїни, суд Божий*. Допускаємо, що для сучасної української мовної свідомості поняття кризи значною мірою конкретизується через досвід повномасштабної збройної агресії.

7. **ЛСГ міжособистісні стосунки (**частка від загальної кількості – 5 %). Окрема група репрезентує кризу через соціальні взаємини. Приклади асоціатів: *конфлікт, стосунки, проблеми в сім'ї.*

8. **ЛСГ життєвий етап**. Частина відповідей пов'язує кризу з певними етапами життя: *середній вік, криза трьох років, вік, дитяча, тимчасовість, майбутнє.* Такі реакції можуть свідчити про концептуалізацію кризи як закономірного етапу життєвого циклу.

9. **ЛСГ Фізіологічний і фізичний стан**. Приклади асоціатів: *серцебиття, піт, біль, погіршення стану здоров'я.* Такі реакції демонструють соматизацію кризового досвіду і вплив на стан фізичного і фізіологічного здоров'я.

Асоціативне поле стимулу криза характеризується високою семантичною різноманітністю та відображає специфіку сучасного українського соціокультурного досвіду. Порівняно зі словниковою семантикою, асоціативне поле КРИЗИ в українських респондентів суттєво розширюється. В той час, як у словникових значеннях домінують компоненти *нестача, злам, економічна криза*, за результатами проведеного аналізу даних асоціативного експерименту можемо доповнити структуру семантичного простору: найбільш продуктивними є ЛСГ «Емоційно-психологічний стан», «Війна, суспільно-політичні потрясіння», «Економічна нестабільність, матеріальні труднощі», «Труднощі, невизначеність, перешкода», «Зміна, трансформація, переломний момент», «Подолання (копінг-стратегії)». Відзначимо, що значна кількість реакцій свідчить про формування уявлення про кризу не лише як про деструктивний стан, а й як про потенційну точку особистісної трансформації та мобілізації ресурсів, адаптації до кризових обставин і формування **резилентності**.

Зіставлення двох моделей показало, що архісема концепту залишається незмінною, однак суттєво змінюється її змістове наповнення. Якщо словникові дефініції описують кризу як об'єктивний стан певної системи, то асоціативні реакції репрезентують її насамперед як особистісно пережиту критичну ситуацію.

Архісемою психосемантичної моделі є ЗМІНА СТАНУ. Збереження цієї архісеми підтверджує концептуальну єдність словникової та асоціативної моделей і свідчить про стабільність їхнього семантичного ядра. Водночас зміст 3-х інтегральних сем розширюється до 4-х, представлений асоціатами у 9 ЛСГ.

На відміну від словникової моделі, де емоційний компонент майже не представлений, у психосемантичній структурі він стає домінантним. Попри це, економічний компонент також залишається однією із найстійкіших концептуальних домінант кризи, до якого більш увиразнено додається сема, яка відображає суспільно-історичний досвід. Її поява безпосередньо пов'язана із російською неспровокованою агресією. Сучасний повоєнний досвід чітко фіксується в психосемантичній структурі свідомості носіїв української мови. Інтегральна сема '**подолання і трансформація'** є найважливішою відмінністю психосемантичної моделі від лексикографічної. У словникових дефініціях можливість позитивного розвитку представлена лише периферійно через медичне значення лексеми *криза.* Натомість в асоціативній мовній свідомості цей компонент перетворюється на самостійну інтегральну сему. Саме ця інтегральна сема демонструє переосмислення кризи як процесу, що може стати джерелом особистісної трансформації.

Компонентний аналіз асоціативного матеріалу засвідчив, що психосемантична модель концепту-конструкта **КРИЗА** має значно ширшу структуру, ніж його лексикографічна модель. Результати аналізу засвідчили, що обидві моделі мають спільне концептуальне ядро, представлене архісемою ЗМІНА СТАНУ. Незалежно від джерела мовного матеріалу під кризою розуміють порушення звичного стану, що супроводжується необхідністю переходу до нового стану. Це свідчить про стабільність базового концептуального змісту, який зберігається як у мовній системі, так і в індивідуальній мовній свідомості. При збереженні спільної архісеми ЗМІНА СТАНУ відбувається переорієнтація семантичного центру від системних характеристик кризового стану (семантичний простір організований навколо понять нестачі, переломного моменту та дестабілізації системи, особистісні та психоемоційні характеристики мають периферійний характер) до його особистісного переживання (найвищу семантичну продуктивність мають реакції, пов'язані з емоційними станами, психологічною напругою, відчуттям невизначеності та необхідністю адаптації).

У психосемантичній моделі яскраво актуалізуються інтегральні семи **емоційно-психологічних змін**, **суспільно-політичної нестабільності** та **подолання і трансформації**, що відображає сучасні тенденції концептуалізації кризи в українській мовній свідомості. Таким чином, у мовній свідомості сучасних українців криза сприймається насамперед як особистий досвід, а вже потім як соціальне чи економічне явище.

Таблиця 2

Семна структура психосемантичної моделі концепту-конструкта КРИЗА

Рівень	Семний компонент	Реалізація-асоціати
Архісема	**ЗМІНА СТАНУ**	**об'єднує всі ЛСВ**
Інтегральна сема 1	**Емоційно-психологічні зміни**	
Диференційні семи	депресивний синдром	*страх, сум, стрес, депресія, тривога, слабкість, невпевненість, пустота*
	панічні прояви	*паніка, шок*
Градуальні семи	відчай, зневіра, безвихідь	*відчай, зневіра, безвихідь*
Інтегральна сема 2	Нестабільність	
Диференційна сема	економічна нестабільність	*фінансова, гроші, економіка, бідність, безгрошів'я, занепад, нестача грошей, курс долара, ціни, затримка зарплат, нерухомість, скрутність*
Градуальна сема	дефолт, крах	*дефолт, крах*
Диференційна сема	суспільно-політична нестабільність	*війна, корупція, політичні чвари, політична, демографічна, руїни, суд Божий*
Градуальна сема	руїни, суд Божий	*руїни, суд Божий*
Диференційна сема	особистісна нестабільність	*середній вік, криза трьох років, вік, дитяча, майбутнє*
	міжособистісна нестабільність	*конфлікт, стосунки, проблеми в сім'ї*
	соматична нестабільність	*серцебиття, піт, біль, шок, погіршення стану здоров'я*
Градуальна сема	часовий ступінь вираження	*тимчасовість*
	загострення стану	*загострення*
Інтегральна сема 3	**Зовнішні перешкоди, невизначеність**	
Диференційні семи	труднощі	*труднощі, складнощі, обмеженість, глухий кут, перешкода, капець, важкість, негаразди, проблеми, наростання проблем*
	невизначеність	*невідомість, нестабільність, відсутність плану вирішення проблеми*
Градуальні семи	повна відсутність порядку	*хаос*
Інтегральна сема 4	**Подолання, трансформація**	
Диференційні семи	копінг-стратегії	*боротьба, долати всі труднощі, не здаватися, рішення, вихід, пристосування, активність, зібраність, переосмислення*
	можливості	*можливості, зміна, розвиток, зростання, оновлення, трансформація, переродження, переосмислення, переломний момент, виклик,*
Потенційна (ймовірнісна) семи	профіцитарність	*підняття вверх і **врешті успіх***

Висновки та перспективи подальших досліджень. Аналіз семантико-асоціативної структури концепту КРИЗА в мовній картині світу українців на двох взаємодоповнювальних рівнях (лексикографічному та психосемантичному) показав, що:

Концепт КРИЗА у лексикографічній моделі має чітко організовану семну структуру, в якій концептуальне ядро становить архісема **ЗМІНА СТАНУ**, яка конкретизується через інтегральні семи, пов'язані з нестачею ресурсів, дестабілізацією системи та переломним етапом розвитку. Така модель відображає нормативне мовне знання, сформоване в процесі соціально-історичного досвіду носіїв української мови.

За результатами вільного асоціативного експерименту визначено, що у психосемантичній структурі концепту КРИЗА зберігається спільне семантичне ядро, проте наявні відмінності у структурі інтегральних сем. У сучасній мовній свідомості українців криза відображена насамперед як особистісно пережита критична ситуація, що супроводжується емоційною напругою, невизначеністю, необхідністю адаптації та пошуку шляхів подолання з тенденціями до успіху.

Зіставлення двох моделей дає підстави для висновку про те, що концептуальна структура досліджуваного концепту поєднує стабільні (системне мовне знання) та динамічні (актуальний соціальний досвід) компоненти.

Перспективним напрямом подальших досліджень є зіставлення психосемантичних моделей концепту КРИЗА в українській та англійській мовних картинах світу, що дозволить виявити універсальні та національно-специфічні особливості його концептуалізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жаботинська, С. А. Ім'я як текст: концептуальна мережа лексичного значення (аналіз імені емоції). *Когниция, коммуникация, дискурс*. 2013, № 6. С. 47–76. https://periodicals.karazin.ua/cognitiondiscourse/article/view/11328/10883
2. Загородня, О. Ф. Асоціативні поля суспільно-політичної лексики в мовній картині світу українців (комп'ютерне опрацювання результатів психолінгвістичного експерименту) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.21, Київ, 2018, с. 22. https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/22000
3. Засанська, Н. Д. Лексико-семантичне поле криза в українській та англійській мовах: графо-матричний і статистичний аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.21, Київ, 2016, с. 28.
4. Кочерган, М. П. Зіставне мовознавство і проблема мовних картин світу. *Мовознавство.* 2004, Вип. 5(6). с. 12–22.
5. Недашківська, Т., Загородня, О. Комплексний аналіз стимулів в асоціативному експерименті. *Психолінгвістика. 2015,* Вип. 18 (2). С. 42–61. http://nbuv.gov.ua/UJRN/psling_2015_18%282%29__6
6. Deese, J. *The structure of associations in language and thought* : Baltimore: J. Hopkins Press, 1966.
7. Fillmore, Ch. J. & Atkins, B. T. Toward a frame-based lexicon: the semantics of RISK and its neighbors. *Frames, Fields, and Contrasts: New Essays in Semantic and Lexical Organisation* / ред. A. Lehrer, E F Kittay, 1992. P. 75–102.

REFERENCES

1. Zhabotynska, S. A. Imia yak tekst: kontseptualna merezha leksychnoho znachennia (analiz imeni emotsii) [The Name as Text: A Conceptual Network of Lexical Meaning (An Analysis of the Name of an Emotion).]. *Kohnytsyia, kommunykatsyia, dyskurs*. 2013, № 6. P. 47–76. https://periodicals.karazin.ua/cognitiondiscourse/article/view/11328/10883
2. Zahorodnia, O. F. Asotsiatyvni polia suspilno-politychnoi leksyky v movnii kartyni svitu ukraintsiv (kompiuterne opratsiuvannia rezultativ psykholinhvistychnoho eksperymentu) [Associative fields of socio-political vocabulary in Ukrainians' linguistic worldview (computer analysis of the results of a psycholinguistic experiment)] : Abstract of the thesis … for the degree of Candidate of Philological Sciences : 10.02.21, Kyiv, 2018, p. 22. https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/22000
3. Zasanska, N. D. Leksyko-semantychne pole kryza v ukrainskii ta anhliiskii movakh: hrafomatrychnyi i statystychnyi aspekty [The lexical-semantic field of 'crisis' in Ukrainian and English: graph-matrix and statistical aspects] : Abstract of the thesis … for the degree of Candidate of Philological Sciences : 10.02.21, Kyiv, 2016, 28 p.
4. Kocherhan, M. P. Zistavne movoznavstvo i problema movnykh kartyn svitu. [Comparative linguistics and the problem of linguistic worldviews] *Movoznavstvo.* 2004, № 5(6). P. 12–22.
5. Nedashkivska, T., Zahorodnia, O. Kompleksnyi analiz stymuliv v asotsiatyvnomu eksperymenti [A comprehensive analysis of stimuli in an associative experiment.]. *Psykholinhvistyka.* 2015, № 18 (2). P. 42–61. http://nbuv.gov.ua/UJRN/psling_2015_18%282%29__6
6. Deese, J. *The structure of associations in language and thought* : Baltimore: J. Hopkins Press, 1966.
7. Fillmore, Ch. J. & Atkins, B. T. Toward a frame-based lexicon: the semantics of RISK and its neighbors. *Frames, Fields, and Contrasts: New Essays in Semantic and Lexical Organisation* / ред. A. Lehrer, E F Kittay, 1992. P. 75–102.

Дата першого надходження статті до видання: 23.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 21.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 18.11.2026